

Ürkün: Bir Katliam Öyküsü

Ürkün: The Story of a Massacre

Murat Köylü

Öz

Kırgızlar, Orta Asya'daki Müslüman Türk boylarından en önemlilerinden biridir. Tarih boyunca oldukça uzun yollardan geçen Kırgızlar, 19. yüzyılın sonlarına doğru Çarlık rejiminin yönetimi altında yaşamaya başlamıştır. 1867 yılına gelindiğinde Çarlık Rusya'sı Türkistan'ı önce bölgelere, sonra da eyaletlere bölmüştür. Bölünmüş olan topraklara Rusları yerleştirmiş ve bu topraklarda yeni Rusya yaratmayı amaç edinmişlerdir. Birinci Dünya Savaşına İtilaf Devletleri safında giren Rus Çarlığı, Batı cephesinde ciddi kayıplar vermişti. Bunun sonucunda 1916'da çıkarılan kararname ile o güne kadar ikinci sınıf vatandaş olarak görülen ve askerlik hizmetinden muaf tutulan Müslüman Türklerden (Kırgız, Özbek, Türkmen, Kazak) 500.000 kişi silahlıya çağrıldı. Barış döneminde uzun zamandır farklı muamele gören Türkler, Rus hükümetinin bu çağrısını reddettiler. 4 Temmuz 1916'da Hocent'te başlayana ayaklanma, daha sonra Türkistan'ın diğer kısımlarına yayıldı. Kırgız Türkleri Rus askerleri ve Rus yerleşimciler tarafından öldürüldü. Ülkenin kuzeyindeki ayaklanmacılar öldürüldü diğer 120 bini Çine kaçtı. Bu çalışma, Kırgız Türklerinin Ruslara direniş nedenlerini ve her alandaki Ruslarla olan mücadelelerini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ürkün, Rusya, Kırgızlar, Katliam.

Yrd. Doç. Dr., Toros Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, murat.koylu@toros.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 06.06.2016

DOI: 10.17550/aid.82962

Abstract

Kyrgyz is the best of one of the Muslim Turkish tribes in Central Asia. Information provided from Sources shows that Kyrgyz is one of the oldest Turkish tribes. During on the date, Kyrgyz who last so long way, towards the end of the 19th century began to live under the rule of the Tsarist regime. When it comes to in 1867 Tsarist Russia before divided the Turkestan into region, and then states. They placed Russians to the divided land and have set out to create a new Russia at this place. Entered the First World War on the side of the Entente Powers of the Tsarist Russia, suffered heavy losses in the western front. This was a result of issuing an Imperial Decree in 1916, to call about 500.000 recruits from the Muslim Turkish communities in Turkestan (Kyrgyz, Uzbek, Turkmen, Kazakh) who were treated until that time as second class citizens who were exempted from the military service. The first uprising was in Khojent on July 4 th 1916 and the movement spread to other parts of Turkestan. Kyrgyz Turks were killed by the Russian forces and settlers. Kyrgyz population from the North of the country were killed. And another 120.000 fled across the border to China. In this study, the causes of Kyrgyz Turkish resistance to Russian and tackles the confrontation with Russia in all areas.

Keywords: *Urkun, Russia, Kyrgyz, Massacre.*

Giriş

Her geçen gün demokrasi ve demokrasi yolunda ilerlemeye çalışan Kırgızistan, bu konuda geçmişinden ders almak zorundadır. Çünkü Kırgız tarihi bağımsızlık için verilmiş mücadelelerle doludur. İşte bu mücadelelerden birisi de tarihe “Ürkün” adıyla geçen halk isyanıdır. Ürkün kelimesi Kırgız Türkçesinde “*bir şeyden korkarak toplu halde kaçma*” (Yudahin, K., 1985:325) anlamına gelmektedir. Günümüzde “ürkmek” kelimesi daha çok hayvanlar için kullanılarak, sınırlanmış durumda olsa da Divanü Lugatı’t Türk’te “Ürkti” ve “Ürkün” kelimeleri şu şekilde açıklanmıştır: **goy ürkti**: Koyun (gece ya da gündüz, kurt ya da benzer bir şey nedeniyle) ürktü; **bodün ürkti**: Düşmanın ortaya çıkmasıyla birlikte halk ürktü ve dehşete kapıldı; Ürkün: Düşmanın yaklaşması nedeniyle halkı saran ve kalelere ve hisarlara kaçmalarına neden olan dehşet ve korku (Mahmûd – el – Kâşgarî, 2007: 638).

Ürkün kelimesi genel anlamından çok, Kırgız Halkının tarihinde büyük acılar yaşadığı 1916 yılı olaylarıyla bütünleşmiş ve bu anlamda kullanılır olmuştur. Gerçekte, Ürkün sadece Kırgız insanı için değil, bütün Orta Asya Türklüğü için önem taşımıştır. Ürkün olayı bu önemine karşın bu güne kadar neredeyse en az işlenen ve üzerinde konuşulmayan konular arasında yer almıştır. Tarihçi H. Tursunov tarafından 1960 yılında yayınlanan “*Orta Asya ve Kazakistan’daki 1916 yılı İsyanı*” (Tursunov, H, 1960:200) adlı çalışmada Çar fermandan itibaren isyanın acımasızca bastırıldığı döneme kadar geçen olaylar ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Silahsız halkın büyük mücadelesi esnasında çok sayıda insan ölmüştür. Bu duruma dayanamayan Kırgızlar, Ata Yurdunu bırakıp Çin’e kaçmışlardır. Bu kaçış aslında Kırgızlar için bir soykırımdan kurtuluştu. Çin kaynaklarına bakacak olunursa (Tursunov, H, 1960:201); Çin’e Kırgızistan’dan 332 bin insan kaçmış, Kuzey Kırgızistan halkının sayısı yüzde 41,4 oranında azalmıştır. Bu olay tarih sayfalarına “Ürkün” adıyla silinmeyecek şekilde yazılmıştır. 1916 yılında Kırgızların yaşadıkları bu zor günler halk ağzında “Ürkün” adıyla anılmaktadır.

Bugün Issık Göl havalesinde, Tekes, Talas ve Çu ırmaklarının yukarı taraflarında, Altay, Pamir, Tanrı Dağlarında yaşayan ve tarihleri M.Ö. 201 yılına kadar giden Kırgızlarla ilgili ilk bilgilere Çin kaynak-

larında rastlıyoruz. Bu kaynaklara göre; Kırgızların anavatanı Güney Sibirya'da Yukarı Yenisey havzasıdır. MÖ II-I. yüzyıllarda Tanrı dağları ile Tannu-Ola arasındaki bölgede Kien-Kun adında bağımsız bir devlet kuran Kırgızlar bu devletin yıkılmasıyla siyasi hakimiyetlerini kaybedince, uzun yüzyıllar varlıklarını göçebe olarak sürdürmüşlerdir. Bugün Issık Göl havalisinde, Tekes, Talas ve Çu ırmaklarının yukarı taraflarında, Altay, Pamir, Tanrı Dağlarında yaşayan Kırgız Türkleri VI. Yüzyılın sonlarından itibaren Çinliler tarafından Hakas ismi ile zikredilmiştir. 1700'lü yıllarda Kalmuk, Cungar, Oyrat baskılarından dolayı Altayların kuzeyindeki yerlerini terk ederek Tanrı Dağlarına göç etmişler, daha sonra bu bölgede kurulacak olan Hokand Hanlığına bağlanmışlardır. XVIII. Yüzyılın başında Hokand Hanlığının yönetimine giren Kırgızlar, bu hanlıkta nüfusun önemli bir kısmını teşkil ettikleri için, başta ordu olmak üzere, devletin çeşitli kurumlarında söz sahibi olmuşlar, 1876'da Hokand Hanlığı ortadan kaldırıldıktan sonra da Rus hâkimiyetine girmek, zorunda kalmışlardır (Kara, 2011:537-546).

Tarihte; Kırgızistan'ın Çarlık Rusyası'nın hâkimiyeti altına girmesiyle yeni bir aşama başlar. Bu aşamanın temelinde Kırgız insanlarının çıkarları değil Çarlık Rusyası'nın genişleme siyasetinin çıkarları yer almaktaydı. Müşterek maddî ve manevî değerleri olan Orta Asya halkları için Çarlık Rusyası koloni siyasetinin ayrı bir önemi vardır. Çünkü bu siyaset sonucu, köklü değişimler yaşanmış yüz binlerce insan kendi vatanlarında esir duruma düşmüş, binlercesi kıyıma uğramıştır (Saginbekov, B., 2007:10)

Çarlık Rusyası'nın Orta Asya politikasının temelinde elbette yayılma ve imparatorluğun sınırlarını genişleterek ona yeni kaynaklar yaratma politikası yer almıştır. Bu politikanın ilk bilinçli kurucusu Rusların "*Velikiy Petr*" "*Büyük/Ulu Petro*" adını verdikleri bu şahsiyet, Türk tarihinde "*Delî Petro*" adıyla bilinmektedir. İster deli, ister dahi olsun Petro, Rusya'nın politik tarihinde pek çok ilkin sahibidir. "Rusya'nın sıcak denizlere ulaşma politikasının da ilk kurucusu elbette odur. 1722 yılında I. Petro, "*Kırgızların (kazak) ordaları, bütün Orta Asya halklarının anahtarı ve kapısıdır. Bu yüzden, bu ordalar, Rus himayesi altına alınmalı ki, bunlar vasıtasıyla diğer bütün Asya ülkeleriyle irtibat kurulabilsin ve Rusya için faydalı ve uygun tedbirler alınabilsin*" (Basin, 1965:45) demiştir.

I. Petro, Orta Asya, Kazakistan ve Hindistan'a özellikle önem vermiştir. Çünkü o, Rusya'nın Kazakistan steplerindeki ve Orta Asya'daki varlığını ticaret yoluyla genişletebileceğini düşünüyordu. Hazar Denizi'nin bu amaçlar için siyasî, iktisadî ve askerî önemini kavramıştı. Hazar Denizi'nden Kafkasya'ya, İran'a, Orta Asya ve Hindistan'a ulaşabileceği düşüncesindeydi. Zaten XVI. asırdan itibaren Rusya sınırlarını genişletmek amacıyla doğu bölgelerine doğru birçok askerî sefer düzenlemişti. Bu istilâ siyaseti neticesinde 1552– 1556 yılları Kazan ve Astrahan Hanlıkları Rusya'nın egemenliği altına alınmış ve gözler artık, o zamanki Türkistan'a dikilmiştir. I. Petro istediği hedefe erişebilmek için Türkistan'a birçok diplomatik misyon ve ticaret kervanı göndermiş ve Rus ticaret ve diplomatik misyonları, Türkistan'ın, ele geçirilebilmesi için ülkenin “uygun” bir duruma gelmesine yönelik çalışmalar sürdürmüşlerdir (Sagınbekov, B., 2007:12).

Türkistan'daki Rus siyasetinin ana hedefi, ülkenin Rus iktisat politikasına bağlı olarak yönetilmesi ve “*sömürge*” haline getirilmesiydi. Bu konuda Özbek tarihçisi Dr. Baymirza Hayit sömürgeleştirmenin iki şekilde gerçekleştirildiği değerlendirmesinde bulunuyor. Ona göre:

1. *Kale inşaatları için araziye el konulması ve “kazaçık” (Rus Kazakları, B.S.) birliklerinin orada iskân edilmeleri,*

2. *Rus köylülerinin, Türkistanlıların elinden alınan topraklara yerleştirilmeleri.*” (Hayit, B., 1995:160-161)

Aslında Rusya, 1850'ye kadar Türkistan'ın kuzeyinde (Orenburg boyunca, İli Nehri'ne kadar batıdan güney-doğuya doğru) kendi “Çin setti” yardımıyla, her şeyi Türkistan'a karşı bir savaş için hazırlamıştı. Fakat Kırım savaşı (1853–1856) ve Rusya'nın bu harpten mağlup olarak çıkması, Türkistan seferine bir müddet engel oldu. Kırım savaşından sonra Rusya, dış siyasetini ve askerî hedeflerini tamamen değiştirdi. Rus yönetimi İngiltere'yi arkadan vurarak İngiltere'nin Hindistan'daki etkisini, nüfuzunu kırmaya karar verdi. Gerçekten de Rusya'nın Kırım Savaşı'ndaki yenilgisi, Rusya'nın, dış siyasetinin ağırlık merkezini Balkanlar'dan ve Yakın Doğu'dan, öncelikle Orta Asya'ya kaydırmasına neden oldu. Böylece Türkistan, Rusya'nın uluslararası politikasının kurbanı durumuna düştü. Bununla, Türkistan'ı işgal etme politikası ön plana çıkmış oldu (Sagınbekov, B., 2007:14).

Türkistan'ın istilâ edilme nedenlerinden en önemlisi, ülkenin sahip olduğu ekonomik zenginliklerdi. Türkistan; yeraltı servetleri, hayvancılık, tarım, pamuk, ipek, yün, deri ve karakul kürkü gibi kaynaklar açısından zengindi. Rusya, kendi ekonomik çıkarları için, pamuk yetiştirilmesine özellikle önem verdi. Çünkü çok pahalı olan yabancı pamuğun ithalinden mutlaka kurtulmak istiyordu. 1861–1864 yıllarında ABD’de meydana gelen iç savaştan dolayı Rusya’da gelişmekte olan tekstil sanayisi durma noktasına gelmişti, çünkü o zamanlar dünya pazarına pamuğu ABD ihraç ediyordu. İç pazarın zayıf olması, pamuğa olan ihtiyaç, Çarlık Rusya’sının İngiltere’nin önünü keserek bir an önce Orta Asya’yı ele geçirmesine neden olmuştur. “*Sonuçta, Türkistan Genel Valiliği, 1888 yılındaki 68.490 dekarlık pamuk ekim sahasını 1913’te 273.396 dekara çıkarmayı başardı. 1914/15 yıllarında Türkistan’dan 15.572.000 pud (pud: miktar birimi, 1 pud = 16KG.) pamuk ihraç edildi*” (Hayit, B., 1995:163).

Rusya’nın Doğu Türkistan’da rekabet etmek zorunda kaldığı İngiliz etkisini zayıflatması, imparatorluğun sınırlarını sağlamlaştırma jeopolitik açıdan büyük önem taşıyordu. Rusya’nın Doğu Türkistan’da rekabet etmek zorunda kaldığı İngiliz etkisini zayıflatması, imparatorluğun sınırlarını sağlamlaştırma jeopolitik açıdan büyük önem taşıyordu (Dıykanbayeva, M., 2014).

XIX. asrın hemen başında Türkistan’da, her şey kaderine terk edilmiş gibi görünüyordu. Kendi aralarında anlaşamayan hükümdarlar, sürekli taht ya da arazi kavgalarından bıkmış halk, cahillik ve sefaletle sürüklenmişti. Tabii ki böylesine bir durumda devleti güçlendirmek neredeyse imkânsızdı. Bu konuda Dr. B. Hayit’in belirttiği:

“Bu haleti ruhiye içerisinde, her şey kadere terk ediliyordu. Buhara veya Hive’ye, Moskova’dan herhangi bir heyet geldiğinde “kâfirler”in samimiyetinden şüphe ediliyor, fakat hiç kimsenin aklına, Rusya hakkında bilgi toplamak fikri gelmiyordu. Cengiz han ile Timur devrinde, devletin en önemli görevlerinden biri olan istihbarat, gayri ahlâkî bir iş olarak telâkki ediliyor ve bu nedenden, Rusya’nın niyetlerini zamanında öğrenmeye, kimse gerek duymuyordu. Bundan dolayıdır ki Rusya, Türkistan’ı istilâ için, düşmanlığından şüphe uyardırmadan, maksadını ustaca gizleme fırsatını buldu ve her de-

fasında, 'normal ticarî ilişkilerin oluşturulması' bahanesiyle, Türkistan'a girmeyi başardı" (Hayit, B., 1995:164).

İstila için kolonileştirilecek toprakların “zeminini” yoklayan Çarlık Rusyası, kendince hâkimiyetini sağlamlaştırmak için bir takım yöntemlere dayanarak stratejik amaçla ele geçirdiği topraklarda varlığını güçlendirmeye çalışıyordu (Saginbekov, B., 2007:17).

Çarlık Rusya'sının Kırgızistan'a Yerleşme Çabaları

Çarlık Rusyası içindeki istikrarsızlık, iç karışıklıklar; 1905 ayaklanması, 1905–1907 yıllarındaki Rus-Japon Savaşı ve Rusya'nın bu savaştan mağlup çıkması, hükümeti daha etkili ve ülke içindeki büyük patlamaya yol açmayacak bir harekete sevk ediyordu. Bu hareketin amacı Orta Asya ve Kazakistan'daki verimli topraklara Rus çiftçilerini daha çok yerleştirmek, oradaki kaynaklardan daha da çok istifade etmek ve nihayet elde edilen topraklarda sıkı bir hâkimiyet kurmaktan ibaretti. Genelde fakir fukaradan oluşan Rus göçmenleri, çok kısa zamanda zengin toprak ağalarına dönüştüler. Yerli Rus yöneticilerin teşvikiyle geldikleri bu yeni ülkedeki en uygun topraklara sorgusuz, sualsiz el koyarak yerleşiyorlardı (Saginbekov, B., 2007:19-21).

Bu durumu örnekle özetlemek için Kırgız halkının meşhur Manasçısı Sayakbay Karalaev'in hatıratında:

“Ben bileli 1909 yılından itibaren Çarın niyeti bozuldu. Önceden kendi başımıza ot biçip, ekin ekip, şöyle ya da böyle işimizi görüyorduk, geçinip gidiyorduk. O zamanlar 1000 haneye bir Nahiyeye Müdürü (Boluş), 100 haneye bir Köy Amiri (Starçın) bakıyordu. Yüz hanenin bir Bey'i (Biy) olurdu. Nahiyede bir Sekreter (Pisar') bulunurdu. Nahiyede bir Hizmetçi (Casool)¹, Kaza Amiri (Oyoz) vardı. O zamanlar bir nahiyeden bir kişi Casool olup, toplam 35 Casool vardı.

İşte o 1909 yılında Isık Göl'ün düzlüklerine, kırlarına toprak ölçücüler (kadaastro memurları) geldiler. Gelir gelmez halkın en iyi develerini, atlarını zorla aldılar. İlk aldıklarında beylere para verdiler, sonrasında her haneden vergi almaya

1 Casool, Nahiyeye Müdürünün şahsî hizmetlisi sıfatında olan kimse.

başladılar. Zengin ve fakirin mükellefiyetleri aynı değildi. Kaza Amiri halkın gırtlığını sıktı. Kızılçok² zorla halkı yerinden göçürmeye başladı. Sonra Rus köylüleri gelmeye başladılar. Halk dağlara doğru göç etti. Orada, arpa, patates ektilik. Bazı zamanlar ekin iyi çıkıyordu, bazen de soğuktan heba oluyordu. Isık Göl'ün düzlük yerlerinden tamamıyla göç ettik. Mal düzlüğe doğru kaçarken, Rusların eline düşerdi. Onlar da (Ruslar) 'Yerimizi pisletti!' diye hayvanı artık kendi malına katıp, istemeye gelen Kırgızları döverlerdi.

... Nahiye müdürleri vergileri çoğalttılar. Bu vergileri toprağımız varken ödüyorduk. Ama toprağımızdan olunca hayvan muamelesi görmeye başladık. O zamanlar dağlarda 'Siyah Frenküzümü Başı (sahibi anlamında B. İ.) vardı. O dağdaki frenküzümlerinin sahibi imiş. Üzerimize 'Bolotu', 'Çöp Ooz', 'Tuyak Kat' denilen vergileri saldı. Bir tane köknar kesildiği için halkı zor duruma soktu. Çok kötü dövdü. Bunların saldıdığı haraçlara dayanamadık. Bey, köy amirleri hiç suçu yokken köy sakinlerini tutuklayıp, malı ahırlarda hapsedip, döverek, bazı kişilerin eşlerinin başlarını açtıkları bile olmuştu. Bu durum karşısında halk:

*Ödenecek her türlü gider için,
Çocuğunu versen almaz ki,
Karın elinde kalmaz ki,
Zavallının durumu böyleymiş diye,
Kimse kimseye bakmaz ki... gibi şiirler söylemeye başlamışlardı.”³*

Sayakbay Karalaev'in şair kişiliğiyle dile getirdiği bu olaylar Kırgız halkının içinde bulunduğu durumu en iyi şekilde özetlemektedir. Yukarıdaki durum sadece Kırgızistan ile sınırlı değildi. Bütün Türkistan ve Kazak Bozkırları hızlı bir şekilde çoğalmaya ve kendi idare sistemini her yerde zorla uygulamaya başlayan Rusların adaletsiz siyaseti ve vergi yükü altında kıvrınmaya başlamıştı.

2 Kızılçok, Rus yetkili memurunun genel adlandırılması.

3 Kırgızistan Millî Bilimler Akademisi, El Yazmaları Arşivi, Envanter No: 1487, s. 1-2.

Türk tarihinin büyük araştırmacısı Zeki Velidi Togan, Türkistan'ın içinde bulunduğu durumu şu cümlelerle anlatmaktadır: "... 1914–1918 Cihan Savaşı çıkınca, Türkistan ve Kafkasya'da birkaç milyon ahalinin bu savaşa seyirci olarak kalması, Rusları çok kuşkulandırmaya başladı. Askerliğe alınmıyorsa, bunun karşılığı olarak yerli ahaliden bir nevi taviz şeklinde fazlaca maddi yardım, daha doğrusu 'mecburi teberra'lar koparmaya çalıştılar. Rusya'nın her tarafında olduğu gibi, savaş, kolay para kazanmak, spekülasyon ve suiistimal yollarını açtı" (Togan, Z.V, 1942-1947:71).

Daha da zor duruma düşen "esir" halklar patlamaya hazır bir bomba gibiydiler. 19–43 yaşındaki erkeklerin cephe gerisinde çalışmaya alınmalarına dair Çar fermanı büyük çaplı ayaklanmanın tetikleyicisi olacaktı.

İsyanın Çıkış Sebepleri ve Ürkün

Kırgız halkı, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında, siyasal ve etnik asimilasyonu öngören politikalarda önemli değişiklikler yapan Çarlık yönetimi altında yaşamak zorunda bırakılmıştır. Rusya Kırgızistan'daki hakimiyetini sağlamak için askeri baskının yanı sıra bölgede kolonizasyon politikası da takip etmiştir. Kolonizasyon politikası beraberinde, Kırgız topraklarına yerleştirilen göçmen sayısı her yıl artarak devam etmiştir. Kırgızistan'da toprağa el koyma işleri "Kırgızları Yerleştirme" (1907) ve "Yedisu Bölgesini Koloni Yapma" (1908) kararlarında işlenmişti. Bu kararı çıkaranlar "step kanunu" nun 119. maddesine dayanarak göçebelere topraklarını devlet mülkiyetine geçirmişlerdir (Kara, 2011: 537-546).

İlk olarak Rus – Japon Savaşından sonra, I. Dünya Savaşı başlamış ve tüm harcamalar halktan vergi adı altında toplanmıştır. Bunca sömürüye, acıya dayanamayan Kırgız, Kazak halkı 1916 yılında millî mücadele başlatmıştır. Aslında mücadelenin en önemli sebeplerinden biri, çok sayıda Rus çiftçisinin o topraklara gelmesi ve onların yerleştirilmesinde Kırgızlara yani yerli halka karşı zor kullanılmasıydı (Dıykanbayeva, M., 2014). Mesela, Rus çiftçilerini merkezden taşıma işinde 1896 - 1916 yılları arasında, 237.310.236.00 (iki yüz otuz yedi milyon üç yüz on bin iki yüz otuz altı) ruble harcanmıştır. 1916 yılında Türkistan'da genel halkın yüzde altısını oluşturan Rus milleti-

ne, işleme için en verimli toprakların yüzde 57,7'si verilmiş, halkın yüzde doksan dördünü oluşturan yerel halkın payına ise toprağın yüzde 42,3'ü düşmüştür (Kazıbaev, 1996: 102). Kırgızlar tarım alanlarında en az haklara sahip olan halk konumuna düşürülmüştür (İlyasov, S., 1986:328). Ayrıca Rus çiftçileri yerli halkı insan yerine koymamış, aşağılamış, suyun başını sahiplenmişler, Kırgızlara su vermeyip onları topraklarını bırakıp gitmeye mecbur bırakmışlardır. Bunlarla beraber yerli halkın dini inançları gibi hakları da sınırlandırılmış ve Kırgızistan topraklarına Rus isimleri verilmeye başlanmıştır (Dıykanbayeva, M., 2014). Buna örnek olarak Andijan'da 1898 yılında gerçekleşen ve çoğunluğunu Kırgızların oluşturduğu isyanı verebiliriz. Bu isyanı yöneten 45 yaşındaki Madalı isimli Kırgız'dı. Madalı, bu isyanın sebebini şu şekilde açıklamıştır: “*Ruslar insanlarımıza içki içmeyi öğretiyorlar. Cami, medreseleri kapatıyorlar. Dinimize baskı uyguluyorlar. Buna dayanmak mümkün değil*” (Moldokasimov, 2012: 58). Bu ayaklanma Madalı'nın ölümüyle ateşlenmiş; fakat acımasız bir şekilde bastırılmıştır.

Ancak Kırgızların bu durumdan rahatsız olduklarını da hissetmişlerdir. Örneğin; Türkistan bölgesinin Genel Valisi A. N. Kuropatkin Rus çarına yazdığı bir mektubunda şöyle demektedir: “*Kırgızlardan topraklarının en verimlilerini aldıkça huzursuzluk daha da artmaktadır. Eninde sonunda onların da millî duyguları uyanır ve bu topraklara yerleştirilen Rus halkı ile farklı olduklarını anlayacaklardır. Bundan dolayı Kırgızların toprak meselesini çözmemiz lazım*” (Soltonoyev, 1993: 92). A. N. Kuropatkin, bu meseleyle Rus Çarına sıkça başvurmuş; ancak hiçbir sonuç alamamıştır. Sorunları çözenin aksine, Rus Çarlığı yöneticileri arasında ayaklanmanın şiddetli bir şekilde gerçekleşmesini isteyenler de vardı. Onlara göre Kırgızlar başkaldırıp isyan ederse, daha çabuk ortadan kaldırılacak ve böylece boşalmış topraklara Rus halkı yerleşecekti (Saginbekov, B., 2007:27).

1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı ve bu savaşta Rusya'nın da yer alması, zaten zor şartlarda yaşayan halk için hiç iyi olmamıştır.

Rusya, 1914 yılında Fransa ve İngiltere gibi müttefiklerinden 2 milyar 243 milyon dolar değerinde kredi almıştı. Bu kredinin üçte biri endüstriye yatırılmıştı. Bu dönemde dünya pazarlarının Rusya'nın yü-

züne kapanması yakıt, kömür, petrol, demir v.b. hammadde sıkıntılına yol açtı. Tren yollarının askeri ihtiyaçlar için kullanılması ulaşımaya sekte vurdu. Kalifiye elemanlarının silâh altına alınması, hammaddenin pahalalanmasına ve iktisadi sıkıntıları daha da ağırlaşmasına neden olmuştur.

Fakat bütün bunlara rağmen, hükümet, Rus ordusunu tam olarak silahlandırarak durumda değildi; talim esnasında ağaç tüfekler kullanılmaktaydı. Savaş meydanında bir tüfeği birkaç asker paylaşmak zorundaydı. Rusya yenilgisinin başta gelen sebebi işte söz konusu “*cephane eksikliği*” idi. Savaşın ikinci yılından itibaren cephe gerisinde durum kötüleşmeye başlamıştı. 1917 yılına girerken, büyük şehirlerde yiyecek bunalımı baş göstermiş, birçok fabrika kapanmıştı (Saginbekov, B., 2007:29).

1915 yılından itibaren yerli halktan askerlik hizmeti yapmalarına karşılık olarak gelirlerinden ek olarak yüzde 21 askerlik vergisi alınması emredilmiştir (İbraimov, 1993:224). Bunun dışında 1916 yılında Rus cephesine 40.899.244 pud⁴ pamuk, 38.044 kare arşın⁵ keçe, 3.109.000 pud pamuk yağı, 299.000 pud sabun, 300.000 pud et, 50.000 pud kene otu, 473.928 pud balık, 70.000 at, 12.797 deve, 13.441 çadır gönderilmiştir (Abdirahmanov, 1991:385) Çüy vadisindeki Panfilov kolhozundan 1896 doğumlu molla Mergenbaev Meder içinde buldukları durumu hatıralarında şöyle dile getirmiştir: “Çar’ın adamları Kırgızları çok aşağıda görüyorlardı. Ruslar, Tokmak’a gelen Kırgızların malına mülküne döverek zorla el koyuyorlardı. Bu tür olaylar 1916 da yoğunlaşmıştı” (Lasneya, 1996:223). Aynı şekilde Kemin bölgesindeki Lenin kolhozundan 1895 doğumlu Karabaev Toktaalı ise, “*Tölögön ve Seksenalı adlı iki Kırgız yaylaya giderken nehrin suyu çoğaldığından dolayı Ruslara ait bir köprüden geçerler. Ruslar bizim köprümüzden geçtiniz diye, 12 yılklarını alıp vermezler. Buna sinirlenen Cunuş adlı genç 12 yılıya karşılık Rusların 6 öküzü alır. 2 Rus peşinden gelip ateş edip öldürür. Kırgız genci öldürdüğü için o Rus’u kimse cezalandırmadı. Bu olay 1916 da yaşandı. Rusların bunun*

4 Pud: Eskiden Ruslarda kullanılan 16.3 kiloluk ağırlık birimi

5 Arşın: 71 cm lik uzunluk ölçüsü birimi

gibi davranışları Kırgızların dayanma gücünü bitirmiştir” (İbraimov, 1993:225), sözleriyle yaşadıkları zulmü dile getirmiştir.

Bütün bunlardan dolayı da Türkistan halklarına yüklenen mükellefiyetler arttı. Türkistanlılardan asker alınmıyordu, bu da yerli halk tarafından âdeta bir “*ayrıcılık*” gibi görülmekte idi. Savaş başlayınca, Kazan Türkleri ve Başkurt’lardan asker alınmasına karşın, Türkistanlılardan ve Kazaklardan, maddî yardım istenmeye başlandı ve yerli idareciler aracılığıyla birtakım “*mecburî bağışlara*” başvuruldu. Türkistan Genel Valisi Kuropatkin, halktan “*Savaş İhtiyaçları Vergisi adıyla 2.400.000 ruble ‘hediye’ topladı*” (Tursunov, H., 1960:25). Bu paranın büyük bir kısmı Rus generalleri ve yüksek memurlarının cebinde kaldı. 25 Temmuz 1916 tarihinde ise ordu geri hizmetinde tahmil tahliye işlerini yürütülmesi ve inşa çalışmaları gerekçesiyle, Çar II. Nikolay tarafından asker alma konusunda aşağıdaki ferman ilan edildi:

“İmparator hazretlerinin hükümeti, yüce Çar’ın 25 Haziran 1916 günü lütfederek şu emirnameyi irat ettiğini duyurur:

İmparatorluğun aşağıda ismi geçen (bölgelerinde yaşayan) 19–43 yaşındaki yabancı erkekler, ordu faaliyetlerinin hüküm sürdüğü bölgelerde savunma hatları ve askeri ulaşım yolları inşasında çalıştırılmakla yükümlü kılınmışlardır:

A. Astrahan ve Sibiryâ vilayetleri ve bölgelerindeki yabancı göçmenler ve (aşağıda belirtilen) bölgelerin sakinleri: Primor, Amur, Kamçatka ve Sahalin; Sredniy Kolımsk, Verhovıyansk ve Bıloy-Yakut bölgeleri, Yenisey vilayeti ve uyezdlerrinin Turuhansk ve Boguçansk bölümleri ve Tobolsk vilayeti Berezovsk ve Surgu uyezdleri (sakinleri);

B. Sır Derya, Fergana, Semerkant, Akmolla, Semipalatinsk, Semireçye, Ural, Turgay ve Hazar-ötesi oblastlarındaki yabancı nüfus;

C. Ters ve Kuban oblastları ve Kafkas ötesi Müslüman nüfusu (...Ossetin Müslümanları/Müslüman Asetinler ve bugüne kadar askerî hizmetten muaf tutulanlar), Kafkas-ötesi Yezidleri, Suhumsk bölgesinin Hıristiyan-İngoloystları (İnguş) ve Hıristiyan Abazalar, Stavropolsk vilayetindeki benzer yabancılar;

Truhmen (Türkmen), Nogay ve Kalmıklar (gibi hizmet görecekler).

D. Yabancılar arasında madde 1'de belirtilen yerlerde yaşayanların kayıt usulleri, 3 Ağustos 1914'te askerî şura'nın, içişleri ve harbiye bakanlarının da iştiraki ile yapılacak ortak toplantısında tespit edilecektir.”⁶

Çok geçmeden askerî şura'nın toplantısında ordunun siper kazma ve yol inşası gibi ihtiyaçları için gereken askerî işçi sayısı tespit edildi. Buna göre; “Türkistan Genel Valiliği'nden toplam olarak 250 bin (Sır Derya'dan: 87 bin, (Yedi Su) Semireçya'dan: 60 bin, Fergana'dan: 50 bin, Semerkant'tan: 38 bin, Hazar Ötesi'nden: 15 bin, Bozkır Genel Valiliği'nden (Kazakistan ve Kırgızistan) yaklaşık 250 bin (Ural'dan 50 bin, Akmola'dan: 48 bin, Semipalatinsk'ten: 85 bin, Turgay'dan: 60 bin kişi, yani toplam olarak yaklaşık 500 bin Müslüman-Türk geri hizmete alınacaktı.”⁷

“Toplantı sonrasında, 8 Temmuz 1916'da bütün Türkistan bölgesini kapsayan emir yayınlanıp, bu emrin esasında 19'dan 31 yaşına kadar kişilerin cephe gerisi işlerine kullanmak üzere toplanması lazımdı.”⁸

Hükümetin bu emri alışı gelmiş duruma ters düşüyordu, çünkü Türkistanlılar bütün askerî hizmet ve mükellefiyetlerden azat edilmişlerdi. Bu emir üzerine Özbek, Tacik, Kazak, Kırgız ve Türkmenlerden “işçi taburları” teşkil edilmeye başlandı. Halkın büyük bir kısmı bu emre karşı geldi ve Türkistan'da Rus hükümetine karşı isyan çıktı.

Kırgız halkının 1916 yılındaki ayaklanmasını diğer Orta Asya milletlerinin ayaklanmalarından ayrı görmek yanlıştır. Fakat Kırgız halkının ayaklanması başka yerlere göre çok şiddetli geçerek büyük can ve mal kayıplarıyla sonuçlanmıştır. Kırgızlar aşiret ve kabile ilişkileri ile yaşadıkları, çoğunun da (özellikle kuzey bölgedekiler)

6 Nadir Devlet. Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905–1917). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 243–244

7 Kırgız Merkez Arşivi, No: 46, s. 60

8 Kırgız Merkez Arşivi, No: 46, No 170, s. 75

hayvancılıkla uğraştıkları bilinmektedir. “Çarlık Rusyası tarafından Türkistan’ın diğer bölgelerinde ne kadar Rus çiftçi yerleştirilmişse, Yedi Su’da o kadar da Rus çiftçi yerleştirilmiş idi. Daha açık bir ifade ile 1906 yılı itibarı ile yerleşme ile ilgili verilere göre, o yıl Türkistan’a göç etmiş olan 106.000 Rus çiftçinin 69.000’i tamamıyla Yedi Su bölgesinde iskân edilmişti” (Rıskulov, T., 1926:242). Kırgız ve Kazakların yaşadıkları yerlere Rus göçmenlerin bu kadar çok yerleştirilmesinin altında yatan neden, bu bölgedeki halkın ağırlıklı olarak hayvancılık yapması ve göçebe bir hayat sürmeleriyle açıklanmaktadır (Rıskulov, T., 1926:242- 243).

İlk zamanlarda göçmenleri yerleştirme işi idari yönetim organları tarafından uygulanıyordu. Söz konusu yönetim organları yerli halkın kullandığı toprak ve arazileri bilinçli bir şekilde dikkate almıyordu. Sadece tahminî bilgilere göre, nerede ve ne kadar yer bulunduğunu tespit ederek “fazla olan toprakları ele geçirmeye başlamışlardı. İstatistik ve ekonomik açıdan doğru hesaplar yapılmamıştı. Göçmenleri yerleştirmek ve bir kasaba kurmak için boş bir yer bulunması yeterliydi.

1916 yılı olaylarının canlı tanığı, Sovyet dönemindeki Kırgızların ilk aydınlarından ve idarecilerinden olan, ancak 1937 yılında Stalin rejimi zamanında kurşuna dizilen C. Abdrahmanov, Kırgızların ayaklanmasıyla ilgili, bizim de sık sık başvurduğumuz çalışmasında o zamana ait birçok kaynak esasında kendi görüşlerini bildirmiştir. Örneğin yukarıda söz ettiğimiz konuyla ilgili o şunları belirtmiştir:

“İdari yönetim organları, bu “boş” arazilerin hiç de boş olmadığını, bu arazileri, hayvancılık yapmak için halkın otlak olarak kullandığını ve ot ve toprak arayarak bugün buradan başka yerlere göç etmiş olan göçebe Kırgızların, hayvanlarını otlatmak için tekrar aynı eski yerlerine döneceklerini dikkate almak istemiyorlardı. Bundan sonra, göçmenlerin Türkistan’a akınının artması ile muhacirler komitesi kurulmuştur. Muhacirler Komitesi’nin incelemelerinin sonucu, kıymetli bilgiler sağlamıştır, fakat fazla toprakları tespit ederken bu teşkilat, tarafsız davranmamıştır. Kırgızların fazla olan topraklarını tespit ederken; muhacirler komitesi’nin memurları, ziraat için elverişsiz olan topraklara “elverişli” demekten çekinmemişlerdi, çünkü onlar, yerli halkı bu “elverişsiz” toprak-

lara sürmek, kendilerine ise verimli toprakları alma amacını güdüyorlardı”(Abdrahmanov, C., 1991:242).

1916 yılına doğru Kırgızistan’daki Kırgızlar ile göçüp gelen Rus çiftçilerin arasında arazilerin nasıl bölüştürüldüğünü ve Kırgızların bu süreçte ne kadar büyük haksızlığa uğradığını C. Abdrahmanov şu verilerle göstermiştir:

“Eski Prjevalsk kazası halkının %11’ini oluşturan Rusların idaresi altında kazanın tüm arazilerinin %23.8’i vardı. 1916 yılında kazanın %21.1’ini oluşturan Rus halkı, tüm arazilerin %67.3’ünü ele geçirmişti ve 1920 yılında, toprak reformunun uygulanmasına kadarki dönemde, nüfusun %34.1’ini oluşturan Rusların elinde, kazanın tarıma elverişli tüm arazilerinin %84.7’si bulunmaktaydı. Pişpek kazasında da aynı durum görülmektedir. Nüfusun %38,1’ini oluşturan Rus göçmenlerin elinde eski Pişpek kazasının tarıma elverişli tüm topraklarının %57,3 bulunuyordu. Arazilerin kalitesi konusuna gelince, arazilerin sulak kısımları Rusların elindeydi. Sudan yararlanma konusunda Kırgız halkı en kötü şartlara mahkûm edilmişti. Örneğin, Ruslarla aynı arıktan su almakta olan Kırgız çiftçiler, sudan sadece pazar günleri faydalanabiliyorlardı, geri kalan günler (haftanın altı günü) Rus göçmenlere aitti.” (Abdrahmanov, C., 1991:242).

Çarlık hükümeti hazineye bağlı olan hayvanları yetiştirmek amacıyla Kırgızların büyük ve geniş otlaklarına el koymuştu ve yerleşmenin ilk yıllarında hayvancılık yapmak isteyen Rus göçmenlerine kiraya vermişti. Fakat bir müddet sonra, Rus göçmenleri o otlakları neredeyse bedavaya satın alma hakkını kazanmışlardı.

Genel olarak, git gide topraklarından mahrum kalıp, malları da oldukça azalan Kırgız fakirleri, gelen Rusların %50’sinin yanında uşak olarak çalışıyordu. Çarlık idaresinin bütün koloni işleri ilk önce kendi çıkarlarını düşünen zorba yerli nahiye müdürleri, köy muhtarları ve göçebe halkı acımasızca soyan, yağma eden çarlık idarecileri ve kaza âmirleri tarafından yürütülüyordu. Her geçen gün zorlaşan hayat Kırgızların demografik durumunu da etkilemiştir. C. Abdrahmanov’a göre: *“Böyle bir kolonileştirme siyasetinin neticesi olarak 1902–1913*

yılları arasında Kırgızların sayısı %8-%9 kadar azalmıştır” (Abdrahmanov, C., 1991:246).

Görüldüğü gibi, yerli halkın durumu 1916 yılına doğru dayanılmaz hale gelmiştir. Böylece savaş, yerli halkın yoksullaşmasını daha da hızlandırmıştır. Kolonizatörlerin, yerli idarecilerin, tüccarların acımasız sömürgesi fakirlerin, uşaklık yapmaya mecbur olan insanların ordusunu arttırmıştır. Şüphesiz, çaresizlik, yoksulluk geniş kitlelerde Çarlığa, Ruslara karşı nefret duygusu uyandırmıştır. Kırgızlar bir bomba gibi her an patlamaya hazırdılar, sadece bir kıvılcım gerekli idi. Çarın fermanı işte bu kıvılcım rolünü oynadı. İşte bu yukarıda tanımlamaya çalıştığımız olumsuz durum, Ürkün’ü besleyen temel koşullar arasında yer almaktadır (Saginbekov, B., 2007:31).

İsyanın Başlaması

Savaşın Ruslar açısından kötü gittiği 1916 yılında, Çar fermanına göre, 1916 yılı 25 Haziran’da Türkistan Vilayet temsilcilerince Yedi Su bölgesinden cephe gerisi işlerde çalışacak 19–31 yaş arası 60 bin kişinin seferber edilmesi kararı alınmıştır. Karar duyurulduğu andan itibaren bütün Türkistan bölgesinde hoşnutsuzluk baş göstermeye başladı. Çeşitli söylentiler, duyular zaten zor durumda olan halkın sabrını taşııyordu.

Kırgızistan’da isyanlar birkaç yerde aynı zamanda başlamıştır. Bir biriyle bağlantısı olmayan hızlı başlayan isyanlar Çüy bölgesinde, Bişkek, Tokmak, Karakol ve Narın kazalarında şiddetli bir şekilde geçmiştir. 7–15 Ağustos arası isyan eden Kırgızlar birçok Rus köylüye saldırarak yakıp yıkmışlardır. Fakat Rus idarecileri olayın böylece gelişeceğinden haberdardı. Türkistan Genel Valisi Kuropatkin’in Çar’a 15 Haziran’da gönderdiği gizli raporda bu açıkça görülmektedir:

“Kırgızların verimli, güzel toprakları Rusların eline geçtikçe, yerli halkın hoşnutsuzluğu da artmaya başladı. Sonunda onun millî hisleri, onuru uyanarak ezenlere karşı tavır alacağı şüphesizdir. Bundan dolayı en yakın zamanda Kırgızların sorununu çözmek lâzım. Bu çok önemli ve kesinlikle geciktirilmemesi gereken bir mesele diye düşünüyorum. Kırgız halkının kaderini nasıl tayin edeceğiz: ileride onları yerleşik hayat sürdüren çiftçilere mi, ya da fabrikalarda çalışacak işçilere mi dönüş-

türeceğiz? Hiç birisi olmazsa o zaman bir yolunu bulup, ona göre iş yaparak, sonuç itibarı ile onları en azından yaşadığı topraktan sürüp çıkarmak lâzım”(İbraimov, O., 1993:224-225).

Sonunda bir şeyler olacağından haberdar ve tedbirli olan Kuropatkin, isyanı bastırmak için 14 tabur, 37 Rus Kazak bölüğü, 42 top ve 69 makineli tüfek isyanda kullanılmıştır. Ayaklananlara karşı verilen savaşta, ordu birliklerinden başka, silahlandırılmış Rus göçmenleri de kullanıldı. Örneğin Yedi Su ayaklanması esnasında 6000 göçmen silahlandırılmıştı (Saginbekov, B., 2007:33).

Ayaklanmacılara karşı savaşta Ruslar amacını en iyi şu cümle ifade etmektedir: *“Yerli halk bilmelidir ki, akıtılan Rus kanının intikamı, sadece suçluların asılması ile değil, arazilerinin müsadere edilmesi ile de alınacaktır”* (Hayit, B., 1995:1182). Bundan dolayı da ayaklananlara karşı acımasızca davrandılar. İsyana katılanları ele geçirdikleri yerde öldürdüler. Kuropatkin, 16 Ağustos 1916’da, cezalandırma birliklerine, ayaklananların öldürülmesi; atlarının, davarlarının, arazi ve mallarının ele geçirilmesi emrini verdi.

Kırgız tarihçisi K. Üsenbaev’e göre: *“Cezalandırma birlikleri, sadece Pişpek ve Pjevalski (Karakol) kazasında 30.000’den fazla Kırgız’ı öldürdüler.”* Cezalandırma birlikleri her yerde kitlesel katliamlar yapıyordu. Belovodskoe (Aksu) köyünün idarecisi Gribanovskiy 500’e yakın Kırgız’ı askerden muaf olacağınıza dair belge alacaksınız diye ele geçirmişti. Bunları hapisane avlusuna alarak birçok Rus köylüsü dövmeye başlar. Koronenko denilen bir Rus elindeki demir saçla 20 Kırgız’ın başına darbe indirip, Praskovna isimli bir kadın ise yaralı olanları dirgeniyle delik deşik ederek öldürmüşlerdi. Böylece orada bulunan 500 kişi feci bir şekilde can vermişti. Ceti Ögüz ilçesinde 5 asker bir köyden olan çoluk çocuklu 150 kişiyi ele geçirerek tutuklananlara bir birinin elini bağlattırıp, seçtikleri birkaç kızın ırzına geçtikten sonra (bu arada yapılan insafsızlığa dayanamayıp karşı gelenleri vurduktan sonra) boşuna kurşunları tüketmeyelim diye kılıçtan geçirmişlerdir (Saginbekov, B., 2007:34).

Bunun gibi onlarca örnek verilebilir. Tabii Rusların böylesine korkunç katliamları Kırgızları korkutmuştu. Genelde kılıç, mızrak, to-

puz, balta gibi silahları ve ellerinde bulundurdukları tek tük eski tip tüfekleriyle, modern silahlara, toplara, mitralyozlara sahip eğitilmiş askerler karşısında dayanabilmek nafiyleydi. Canını ve malını kurtarmak için tek bir seçenekleri vardı, Çin'e kaçmak. İşte Kırgızların en büyük kayıpları Çin'e kaçarken, Çin'deyken ve Çin'den döndüklerinde olmuştur. Kırgız ve Kazak kaçakları Çin'in Sincan vilâyetine akın etmişlerdi. 1916 Ekim ayı itibarı ile burada durum çok ağırlaşmıştı. Kırgızistan'ın Kulca ve Aksu tarafından Tanrı Dağları'nı aşarak gelen 300.000'den fazla kaçkınlar Çen şehrinde Kaşgar'a kadar olan toprakları doldurmuşlardı (Saginbekov, B., 2007:35-36).

Çin'e kaçarken insanların nasıl bir kıyım uğradıklarını şu hatıratla vermek uygun olur düşüncesindeyiz:

“Uzun uzadıya giden tek bir yol. Dağlar taşlarda havanın ne kadar soğuk olduğunu anlatmaya gerek var mıdır bilmiyorum. Ama sanırım eksi 40° idi. Muzart suyunun başı olsa gerek. Ala Aygır geçidinin iki tarafı da kayalık ve bir de çıkmazlar halinde. Ancak bir koyunun gidebileceği yol gibi. Halk bu manzara karşısında donakaldı. Öyle bir yolda göçün uzunluğu 40–50 kilometre olsa gerek. Onun için, neden ön taraftaki göçün durduğunu bilmek imkânsızdı. Geç olmuştu. Malların/hayvanların, insanların geceyi geçirebileceği doğru dürüst her hangi bir yer yoktu. Yük, eşya denilen her şey hayvanların üzerinde idi. İndirecek yer yok. İşte o gecede nice hasta insanlar, çoluk çocuk, yaşlılar öbür dünyaya boyladı. Ölülerini taşlarla kapatıp ya da açık bir yerde bir şeye sararak bıraktılar. Arasında hayatta olanları da vardı. Fakat karanlık olunca kim hasta adamla uğraşacaktı ki.”⁹

Bu durum yerli yöneticileri gerçekten de hem siyasî hem de iktisadî yönden zor duruma sokmuştu. Bu kadar aç susuz insanı hayatta tutabilmek için yerli kaynaklar yetersiz idi. O zamanlar uluslararası yardımdan bahsetmek tabii ki de mümkün değildi. Yerli asker ve polisler devamlı gelmekte olan kalabalık kaçak gruplarını gözetlemek için yetersiz kalmıştı. Bu durum karşısında, Sincan valisi Yang-Çen-Hin

9 Ürkün olayının tanığı olan Musacan Canboyev'in Kırgızistan İlimler Akademisi'ne gönderdiği ve El Yazmaları Arşivi 1519 Envanter No'lu yazı.

Pekin'dekilerle görüşerek kaçakların geri gönderilmesiyle ilgili meseleyi görüşür. Fakat Kırgızlar, Ruslar tarafından tutuklanarak sürgüne gönderilme korkusuyla geri dönmek için direnmekteydiler. Çin'de kalabilmek için Kırgızlar ellerindeki bütün mal varlıklarını seferber etmişlerdi. Tabii bu da kalmak için etkili bir vasıta olmuştu. Bu konuyu çözüme kavuşturmak için Sincan valisi bir yıl boyunca çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. Sorunun çözümünü ancak Rusya'daki 1917 Şubat ve Ekim ihtilâlleri hızlandırmıştır.

Bilindiği gibi, 1914'de, Türk Birliği ve İslam Birliği politikasına önem veren Enver Paşa, bu yönde propaganda faaliyetini yürütecek “Teşkilat-ı Mahsusa” adlı teşkilatı kurmuştu. Teşkilat mensuplarını bütün Türk ve İslam ülkelerine göndermişti. Bu kişiler arasından beşi de Hindistan üzerinden Türkistan'a gelmişti. Türk Dünyasının meşhur tarihçisi Zeki Velidi Togan işte söz ettiğimiz beş Osmanlı Türkünün belli bir süre Çin'de bulunduktan sonra Kırgızlara yardım etmek için Kırgız önderlerinden Şabdan Batırın oğullarıyla işbirliği yaptıkları konusunda ve genel olarak Kırgızların durumuyla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

“Kapal'dan Çin sınırındaki Kulca'ya kaçan bazı Türkiyeli subaylar (Hacı Sami, Âdil Hikmet, Bursalı İbrahim, Silistireli Hüseyin Beyler) ikinci teşrinde Şabdan Batır oğulları idaresindeki Kırgızlarla birleşmiş idilerse de, o sırada, Kırgızların iş artık bozulmak üzere idi. İki ay içinde sert çarpışmalar oldu. Nihayet General Kuropatkin'in pek çok olarak sevk ettiği Rus kuvvetlerine dayanamayarak 39 nahiye (volos) den 100.000 çadırdan çok Kırgız ailesi Çin sınırına sığınmağa mecbur kaldılar. Hacı Sami ve arkadaşları da Khoten'e geldiler. Kırgızların Çin'e gidemeyenlerinden Ruslara yakın bulunan nahiyelerdekileri çoluk çocuk, erkek kadın hep birden kesilmişlerdir. Çin'e sığınanları da Çinliler ve Kalmuklar tarafından yağma edilerek, Rus sınırına sıkıştırılmışlardır” (Togan, Z. V., 1942-1947: 336-341).

Kırgızların Çin'in Üç Turfan ilçesine birçok geçitlerden aşarken, özellikle Bedel geçidindeyken binlerce hayvanlarından olmuştu. Bu yetmezmiş gibi sınırdan geçerken Kalmakların talanından nasibini almışlardı. Göçün kışa doğru olması ve geldikleri yerde malların otlayacağı yaylaların olmayışı kaçakları çok zor duruma sokmuştu.

Günlük hayatlarını sürdürebilmek için Kırgızlar ellerinde olan her şeyi satmak zorunda kaldılar. Çok beklemeden baş gösteren açlık yüzünden birçok bulaşıcı hastalığa da yakalanmışlardı. Artık faydasız yük olmaya başlayan yaşlıları ve çocukları rasgele bırakıp gitmek zorunda kalmışlardı. 12 yaşından büyük erkek ve kız çocukları yerli tüccarlara 30–40 somdan satmışlardı. Hastalıklardan ve açlıktan ölenlerin sayısı hala bilinmemektedir.

1917 yılın Ocak ayından itibaren Çin idarecilerinin Kırgızlara olan tavrı ters yönde değişti. Geri dönmeleri için Kırgızlara baskı uygulamaya başladılar. Nedenini anlamak aslında zor değil. Birincisi kaçıp gelenler mal varlıkları tükendiği için artık Çin idarecileri için kâr kaynağı olmaktan çıkmışlardı. Üstelik Kırgızlar arasında yayılmaya başlayan bulaşıcı hastalıklar tehlikeli boyutlara ulaşmıştı. İkincisi açlık ve fakirlik neticesinde Kırgızlar çapulculuk yapmak zorunda kalmışlardır. Yağma ve adam öldürme olayları artık sık sık duyulmaya başlanmıştı. Kırgızlar Şubat ihtilâli ile ilgili haberi alır almaz geri dönmeye acele etmişlerdir. Fakat vatanlarına dönüş, gelişlerinden daha hazindi. O zamanlar geçitler yoğun karla kaplıydı. Mal mülkünden mahrum kalan Kırgızlar yaya gelmişlerdi. Onların bir kısmı açlıktan, bir kısmı kalın giyimi olmadığından soğuktan donarak, bir kısmı da bulaşıcı hastalıklardan kırılmıştı. Vatanlarına geri döndüklerinde evsiz barksız kalan Kırgızlar grup grup halinde bir dilim ekmek, bir yudum çay için Ruslara, Tatar tüccarlarına hizmet etmişlerdir. İsyandan zarar gören Rus köylüler cezalandırma bölüklerini oluşturarak köy-köy dolaşarak Kırgızları öldürmüşler (Saginbekov, B., 2007:37).

İsyanın en şiddetli yaşandığı Karakol kazasında ise Kırgız millî giyimi millî düşman halini almıştı. Kırgız giyimiyle dışarıya çıkmak artık doğrudan ölüme gitmek anlamını kazanmıştı. Geri dönüş sonrası bu binlerce insanın öldürülmesi ancak 1918 yılının 17 Şubat günü Almatı'da Sovyet hükümeti kurulduktan sonra sona ermişti. Kırgızların bu korkunç kıyımdaki kayıpları ile ilgili Prof. O. İbraimov şu tespitlerde bulunur:

“Kırgız yazarları Aaalı Tokombaev ve Tölögön Kasımbe-kov’ların tahminlerine göre Ürkün’de yaklaşık 300.000 bin-den fazla Kırgız ailesi kırılmıştı. Eğer her bir ailede ortalama

üç kişi diye varsaydığımızda bile, bu sayı bir milyona yaklaşmaktadır. Fakat bilindiği gibi Orta Asya'da her iki aileden biri kalabalık sayılır. 1913 yılının istatistik verilerine göre her bir aile beşten fazla kişiden ibaretti. Karakol ve Pişpek kazalarında isyandan önce 62.340 aile var ise, 1917 Ocak ayında 41.975 aileye düşmüştür. Bu iki kaza halkının 214.072 kişiye azaldığı anlamına gelmektedir. Başka kazalardaki kayıpları da buna eklersek muazzam bir rakamın ortaya çıkacağı kesindir.”

Bu kayıpların karşısında Rusların verdiği kayıplar hiçbir şey kâılır. Aslında Ruslar kayıpları ile ilgili istatistikleri çok titizce yürütmüşler. Bu konuda çeşitli raporlar, bildirimler ek olarak verilmiştir (Taraflıma herhangi bir ek ulaşmamıştır). “*Rus kayıpları askerlerden ölü ve yaralı olarak 171, Rus idarecileri ve sivil halkı 2.044 ölü ve 1.088 kayıp vermişlerdir*”(Tursunov, H., 1960:376). Görüldüğü gibi Ürkün olayı Kırgızlar için çok pahalıya mal olmuştur. Kırgızlar tamamen yok olma tehlikesinden geri dönmüşlerdir. Çarlık Rusya'nın Kırgızlara uyguladığı soykırım ancak Sovyet hükümetinin gelmesiyle son bulmuştur. Bugün bu olayı Rus İmparatorluğu'nun işlediği en kanlı suç, soykırım olarak görmek yanlış olmaz.

Sonuç ve Değerlendirme

Kırgız Türkleri için, bir nevi soykırımla sonuçlanan bu ayaklanmada ölen Kırgız Türklerinin sayısı bir netlik kazanmamış olmasına rağmen, bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bu sayı bazı araştırmalara göre 300.00032 bazılarına göre 100.00033 kimilerine göre ise 274.000 kişiyi bulmuştur.

Sovyet ideolojisi doğrultusunda yazılan kaynaklara dayanarak 1916 isyanında ne kadar insanın öldüğü hakkında kesin bir sayı vermek oldukça zordur. 1916 yılına kadar yapılan sayımlarla 1917 sonrası sayıları karşılaştırsak, kesin olmamakla birlikte bir değerlendirme yapılabilir. 1913 yılında Rusya'da yapılan genel nüfus sayımına göre, Kırgız topraklarında 864 bin kişi kayda geçirilmiştir. 1916 yılına kadar kendi eceliyle ölenleri hesaptan düşürerek doğanları ortalama bir hesapla eklersek, önceki nüfusa tahminen 30-40 bin kişi insan katılmış olması gerekirdi. Yani 1916 tarihinde Kırgızistan'da 900 bine yakın

insan yaşıyor olması gerekirdi. Bunların %10 -15'ini Rus, Ukraynalı, Dungan, Özbek, Kazak ve Tatarların olduğunu kabul edersek, geriye kalan 770 bin rakamı Kırgız nüfusu oluşturmuş olmalıydı. Tarihçi H. T. Tursunov'dan alınan bilgilere göre ise, 1918 yılının sonbaharında Türkistan Sovyet Özerk Cumhuriyetinde 5 milyon 250 bin insan yaşıyordu. Bu rakamın %10unu Kırgız Türkleri oluşturuyordu³⁴. Yani bu hesaba göre Kırgızların nüfusu 566 bin 200'dür. İki yıl içerisinde Kırgızlar 203.803 kişi azalmış görünüyor, iki tarih arasındaki bu kayıp, 1916 daki büyük halk ayaklanması ve bunun sonucunda acımasızca bastırılması esnasında yaşanan kayıplarla açıklanabilir.

Göçmenleri Yerleştirme Başkanlığının verilerine göre, Pişpek Kırgızlarının sayısı % 54, Issikköl Kırgızlarının sayısı ise % 73 azalmıştır. Sadece Şamşı'da 1300 insan öldürülmüştür³⁵. Türkistanlı memurların resmi olmayan hesaplarına göre ise 1916 isyanından sonra Kuzey Kırgızistan'ın yerli halkı % 42 azalmış, 150 bine yakın insan Çine kaçmış, ölmüş ve kaybolmuştur. 1916 yılına ait istatistiklere göre Kırgızların ayaklandıkları bölgede isyan öncesi hayvan sayısının sadece üçte biri kalmıştı. Karakol ve Tüp taraflarında isyana katılmayan Kırgız ve Uygurlar kurşuna dizilmiştir.

Kuropatkin'in onayladığı mahkeme kararlarına göre 1 Şubat 1917 yılına kadar Türkistan'da 347 insan idama, 168 insan kürek cezasına, 288 insan ıslah evine ve 129 insan hapse mahkûm edilmiştir. Rusya da Çarlığın düşüşü ve devrim hareketinin başlaması üzerine bu cezalandırma süreci durdurulmuştur. Çarlık idaresi tarafından Semerkant bölgesinin Cizak'ın ve Yedisu bölgesinde Karakol, Pişpek ve Carkent'in topraklarına el konulacaktı. Her şeyden önce Karakol Kırgızlardan tamamen temizlenmişti. Çin'den dönen bazı Kırgızlar ise Rus çiftçiler tarafından tekrar kovulmuştur. İsyân döneminde Kırgız Türklerinin hayvanlarının yüzde yetmişini kaybetmiştir.

Sonuçta, 1916 isyanı Kırgız halkının asırlardır sürdürdü geldikleri mili kurtuluş hareketleri tarihinde büyük bir önem arz eder. Ayaklanma tarihi süreç içerisinde gelişen üç derin ihtilafın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Seferberlik emri burada ateşleyici bir rol oynamıştır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi Rusların sömürgeciliğidir. Savaş sırasında her ne kadar yerleşimler hızını kaybetse de otlak alanlarının sürekli

olarak azalması Kırgızları umutsuzluğa düşürmeğe yetmiştir. İkinci olarak; Ruslar tarafından uygulanan ağır vergiler ve zorunlu çalıştırma durumları, son olarak da Rus tüccarlar tarafından adilane olmayan bir şekilde belirlenen fiyatlar da isyana yol açmıştır. Kırgız Türkleri bu isyanda büyük kayıplar vermiştir. On binlerce insan katledilmiştir. Bağımsızlık sonrasında Orta Asya'nın İsviçre'si olması beklenen Kırgızistan, soğuk savaşın bitmesinin ardından yaşanan ABD merkezli tek kutuplu dönemde ve şimdilerde şekillenmeye başlayan çok kutuplu düzende bir yandan Rusya'nın diğer taraftan Çin ve en nihayetinde ABD'nin bölgesel stratejilerinin kesiştiği önemli bir kavşak görünümü arz etmektedir. Bu bağlamda yukarıda da bahsedildiği üzere Kırgız Türklerinin bir daha bu tür isyanları ve acıları yaşamamaları için reformlara gitmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdrahmanov, C. “1916/Dnevniki/Pis'ma k Stalinu (1916/ Günlükler/ Stalin'e Mektuplar)”. Frunze: Kırgızistan, 1991, s. 242.
- Basin. B. “O Russko-Kazahskih diplomatičeskih otnoşeniyah” (Rus Kazak Diplomatik Münasebetler Hakkında), IANKaz SSR, SO (İzvestiya Akademii Nauk Kazahskoy SSR, Seriya Obş'estvennaya), (Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlimler Akademisi Mecmuası, Toplumbilim Serileri), No: 5, 1965 s. 45.
- Dıykanbayeva, M., “1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 3/3, 2014, s. 112-126,
- Hayit, B., “Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi”. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 160–182.
- İbraimov, O. “Kızıl Kırgın” (Kızıl Kıyım): Ürkün”. Haz. Esentur Kılıçev-Nuralı Kaparov, Bişkek: Uçkun, 1916 içinde, Bişkek, 1993s. 224–225.
- İlyasov, S. “İstoriya Kirgizskoy SSR”, II. Kitap, Frunze, 1986, s.328
- Lesnaya, L. V. “1916 Cılkı Kırgızstandağı Kötörülüş”, Bişkek, 1996, s. 223.
- Kara, F., “1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün”, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/2 Spring, 2011, s. 537-546
- Kazıbayev, P. Ş.. “1916-Cılkı Kırgızstandağı Kötörülüş”. Bişkek: Kırgızistan Yayınları, 1996
- Mahmûd El – Kâşgarî “Divanü Lugatit Türk”. İstanbul: Kabcacı, Yayınları, 2007.
- Moldokasımov, K. S.. “1916-Cıl. Erkindik Üçün Küröştün Baraktarı cana Sabakatarı.1916 – Cıl. Azattık Kötörülüşü”. Bişkek: Biyiktik Yayınları, 2012
- Rıskulov, T. “Vosstanie Kazahov i Kirgizov v 1916 godu (Kazak ve Kırgızların 1916 yılındaki Ayaklanması)”. Alma Ata, 1926, s. 80-86.
- Saginbekov B., “Kırgızistan'da Ürkün Olayı Ve Kırgız Şiirindeki Akisleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sos-

- yal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Dünyası Edebiyatları Bilim Dalı, İzmir, 2007, s.10-37
- Soltonoyev, B. (“*Kızıl Kırgız Tarihi*”). Bişkek: Uçkun Yayınevi, 1993
- Togan, Z.V. “*Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*”. C. 1, İstanbul: Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, (1942-1947), s. 71.
- Tursunov, H., “*Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstana (Orta Asya ve Kazakistan’da 1916 Yılı Ayaklanması)*”. Moskova: Znanie, 1960, s. 200.
- Üsenbaev. K., “*Vosstanie 1916 goda v Kirgizii (Kırgızistan’da 1916 Yılındaki Ayaklanma)*”. Frunze, 1967, s. 223.
- Yudahin, K. “*Kirgizsko Russkiy Slovar (Kırgızca-Rusça Sözlük)*”. Moskova, 2. c., 1985, s. 325.